

5. Кісялёва, Л. Г. Маргіналіі: беларуская гумарыстычная літаратура XIX — пачатку XX ст. у святле сучасных літаратуразнаўчых канцэпцый / Л. Г. Кісялёва. — Мінск, 2007.
6. Літаратура Беларусі: першая палова XIX стагоддзя: хрэстаматыя / уклад. К. Цвірка. — Мінск, 2000.
7. Літаратура першай паловы XIX стагоддзя / уклад. і камент. М. Хаўстовіча. — Мінск, 2012. — (Залатая калекцыя беларускай літаратуры. Т. 3).
8. Навуменка, І. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / І. Навуменка. — Мінск, 1992.
9. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI — начало XII века / сост. и общ. ред. Д. С. Лихачева и Л. А. Дмитриева. — М., 1978.
10. Полное собрание русских летописей. Т. 32. — М., 1975.
11. Полное собрание русских летописей. Т. 35. — М., 1980.
12. Тычка, Г. Шлях змагара і пакутніка: вяртанне Францішка Савіча / Г. Тычка // Шляхам гадоў: гіст.-літ. зб. — Мінск, 1994. — С. 90–94.
13. Хаўстовіч, М. Дзве плыні ў літаратуры Беларусі XIX ст.: эмансипацыя беларускага літаратурнага працоў з рэчыспалітаўскай літаратурнай сістэмы / М. Хаўстовіч // Погляды на спецыфічнасць «малых» літаратур: беларуская і ўкраінская літаратуры / уклад. Г.-Б. Колер, П. Навуменка. — Мінск, 2012. — С. 61–75.
14. Chaïstovič, M. Zwei Strömungen der belarussischen Literatur des 19. Jahrhunderts: die Emanzipation des belarussischen Literaturprozess aus dem Literatursystem der Rzeczpospolita / M. Chaïstovič // Kohler, G.-B. Kleinheit als Spezifik. Beiträge zu einer feldtheoretischen Analyse der belarussischen Literatur im Kontext 'kleiner' slavischer Literaturen / G.-B. Kohler, P. I. Navumenka. — Oldenburg, 2012. — S. 59–75. — (Studia Slavica Oldenburgensia. 20).
15. Dunin Marcinkiewicz, W. Lucynka czyli Szwedzi na Litwie. Opowiadania historyczne, w 4-ch obrazkach przez Wincentego Dunin Marcinkiewicza / W. Dunin Marcinkiewicz. — Wilno, 1861.
16. Husserl, E. Logische Untersuchungen. 2-er Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis / E. Husserl. — Halle, 1901.
17. Sawicz-Zablocki, W. Połocka szlachta / W. Sawicz-Zablocki // Warta. Rok XII. — Nr. 564. — Poznań. — Dnia 19. Kwietnia, 1885.

«НОВАЯ САФІЁўКА» Я. ЧАЧОТА: ТРАДЫЦЫІ І УПЛЫВЫ

Адзіны рукапіс паэмы «Новая Сафіёўка. Верш да Зосі»¹ захаваўся ў «Зборцы розных твораў вершам і прозай»² («Zbiór Różnych Pism Wierszem u Prozą...»), альбо, як прынята называць, фамільным Раптуляжы Я. Чачота. Як сведчыць С. Свіркі: «Група вершаў Чачота, напісаная невядомым почыркам, пачынаецца з 165 старонкі (ранейшая нумарацыя — 155). Гэту групу адкрывае твор найвыбітнейшы ў тым рукапісе пад тытулам «Новая Сафіёўка. Верш да Зосі». З правага боку ад назвы ўжо іншым характарам пісьма пазначана «Чачот Ян, 1823» [8, с. 204]. Твор, хутчэй за ўсё, быў напісаны Я. Чачотам напрыканцы 1823 г., калі паэт знаходзіўся пад следствам па справе філамагаў у зняволенні ў базэльянскіх мурах.

Упершыню інфармацыю пра творы з Чачотавага Раптуляжа падаў Ю. Рыхтэр («Dziennik Polski», 1886, № 295), пазней ён жа апублікаваў матэрыялы пра рукапіс у іншых выданнях («Bielska Literatura», 1887, №№ 576, 577; «Ognisko Domowe», 1887, №№ 97, 101; «Bluszcz», 1889, №№ 14, 15, 17), у якіх проста згадвалася назва «Новай Сафіёўкі» Я. Чачота. Больш поўнае і па-навуковаму дакладнае апісанне Раптуляжа было зроблена ў 1953 г. Ч. Згажэльскім і змешчана ў «Roczniku Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich». У 5 томе выдання «Roczniki humanistyczne» за 1954–1955 гг. Ч. Згажэльскі змясціў першую (і пакуль адзіную) публікацыю тэксту паэмы «Новая Сафіёўка» Яна Чачота, аздобиўшы выданне невялікай, але змястоўнай прадмовай [7]. Пасля больш за 30 гадоў твор не прыцягваў да сябе ўвагі навукоўцаў. Толькі ў 1989 г. з'явілася вычарпальная манатграфія С. Свіркі «Разам з Мішкевічам, або Жыццё і творчасць Я. Чачота» («Z Mickiewiczem pod rękę, czyli Życie i twórczość Jana Czacota»), некалькі старонак якой прысвечаны гэтаму яшчэ такому мала вядомаму твору [8, с. 204–207]. Гэта пры тым, што, паводле меркавання С. Свіркі, «Новая Сафіёўка. Верш да Зосі» — «адзін з лепшых твораў» [8, с. 207] у паэтычным даробку Я. Чачота.

¹ Назва верша, найбольш верагодна, узнікла пад уплывам Эдварда Адынца, пра што красамовіта сведчаць яго лісты да Чачота. У першым з іх (ад 16/28 ліпеня 1823 г.) Э. Адынец распаўдаў пра далёка не ўзорнае жыццё графіні Сафіі Патоцкай [4, с. 271–272], а ў другім (ад 27 ліпеня 1823 г.) — пра задуму напісаць «Даліну Раманскую», накітаваў «Сафіёўкі», і паэт нават меркаваў даць адпаведную назву «Новая Сафіёўка», як і «Новая Эліза» [4, с. 293].

² Захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы імя Асацінскіх у Вроцлаве, адз. зах. 3287/II.

Паэма¹ напісана сілабічным трынацісціскавікам, налічвае 222 радкі і адносіцца, поруч з баладамі і «Думаі над маглімі французаў», да самых буйных па аб'ёме вершаваных тэкстаў у спадчыне літаратара. Да таго ж выразны аўтабіяграфізм спрыяе актуалізацыі гісторыка-літаратурнага значэння «Новай Сафіёўкі» Я. Чачота для разумення спружын творчасці і свету душы паэта.

Даследчыкі беларускай літаратуры рэдка згадваюць паэму ў сваіх працах, выключэнне — І. Бурдзялёва, якая ў аспекце вывучэння рыс сентыменталізму прааналізавала «Новую Сафіёўку» ў сваёй кандыдацкай дысертацыі «Традыцыйны сентыменталізм у беларускай літаратуры XIX стагоддзя», а пасля змясціла адпаведны матэрыял у кнізе «Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры XIX — пачатку XX стагоддзяў: майстры, плыні, традыцыі» [1, с. 26–29]. Навуковец слухна праводзіць паралель з узорнай класіцыстычнай апісальнай паэмай «Сафіёўка» С. Трэмбецкага, выяўляе спецыфіку Чачотавага твора, для якога было характэрна «імяненне да эмацыянальна-асабістага і прыватна-лакальнага асэнсавання рэчаіснасці», ідэлічна-насталёгічнае адчуванне прыроды і вёскі [1, с. 26]. Аднак, нягледзячы на значны дасягненні літаратуразнаўчай навукі, сёння па-ранейшаму застаецца актуальным аналіз паэмы «Новая Сафіёўка», асабліва ў кантэксце традыцый і ўплываў.

Безумоўна, сама назва твора Я. Чачота «Новая Сафіёўка» выклікае ў кампетэнтнага чытача адпаведныя асацыяцыі, адлюстроўвае непасрэдную сувязь з апісальнай паэмай «Сафіёўка» С. Трэмбецкага, уводзіць у шырокі гісторыка-культурны кантэксст найвыбітнейшых узораў жанру апісальнай паэмы («Поры года» Дж. Томсана, «Поры года» Ж.-Ф. Сен-Ламбера, «Сады» і «Сельскі жыхар» Ж. Дэліля і інш.). Твор перастае існаваць у замкнёным культурным кантэксце, пачынае вырывацца з яго і ўступаць у кантакт з аналагічнымі з'явамі ў іншых літаратурах, нават падзеленымі моўным бар'ерам. У творы Я. Чачота адчуваецца новая філасофія і эстэтыка прыроды, якая асэнсоўваецца ў філасофскіх і літаратурных працах яго папярэднікаў (найперш, безумоўна, Ж.-Ж. Русо) і сучаснікаў (напрыклад, А. Міцкевіча), актыўна маніфестуючы змену літаратурных напрамкаў — пераход ад класіцысцчнага ладу мыслення да сентыменталісцкага і нават рамантычнага, пры якім узвылічваецца роля асобы, ствараецца прынцыповая ўстаноўка на пазнанне свету праз унутранае «я».

Аднак нельга цалкам адмаўляць пераемнасць паміж апісальна-дыдактычнымі паэмамі ранейшых часоў і паэмай «Новая Сафіёўка». У спадчыну ад сваіх папярэднікаў Я. Чачот пераняў цэлы комплекс тэм і матываў: меланхалічны настрой, які спадарожнічае тэме адзіноты, характэрныя

¹ У крытычнай літаратуры найчасцей сустракаецца наступнае жанравае вызначэнне — «роэмацік» («паэмка»), што не з'яўляецца навуковым, але адпавядае сутнасці твора.

элементы пейзажу (у прыватнасці, сад як аб'ект апісання), проіпастаўленне сельскага і гарадскога жыцця, пачуццё аднасі з прыродай, тэму сапраўднага іначася, дабрачыннасці, сяброўства, кахання. Гэтае сэнсава-тэматычнае поле становіцца агульнапрызнаным топасам, своеасаблівым жанравым «маячком» апісальнай паэмы. Відавочна, што паэт акцэнтаваў наяўнасць папярэдняга традыцыйнага, але разам з тым гэта была спроба стварэння арыгінальнага твора. Так, падзаглавак «Верш да Зосі» адмаўляе зададзеную жанрам апісальнай паэмы манументальнасць формы і зместу, актуалізуе прыватны, аўтабіяграфічны пачатак у творы, які падаваўся пераважна элегічна — у тонах суму аб мінулым. Ідэлічнасць сентыменталізму ў спалучэнні з перадрамантычнай настальгічнай меланхоліяй выяўляецца ў трактоўцы пятам успамінаў аб наведваннях садка Зосі Малеўскай. У творы Я. Чачота прырода перастае быць толькі дэкаратыўным фонам, для паэта важна адчуць сябе часткай навакольнага свету.

С. Свірка слухна сцвярджае: «Задума Я. Чачота была арыгінальная, але разам з тым рызыкаўна: ён супрацьпаставіў сваю сціпую паэтычную музу аднаму з класікаў польскага Асветніцтва, экзатычнаму парку — садок Малеўскіх у Вільні, а графіні Пагоцкай, герані часоў станіслаўскіх, — дачку рэктара Зосю» [8, с. 204]. Сапраўды, палемічная супрацьпастаўленасць твораў прахвіляецца з самых першых радкоў: Я. Чачот узяў у якасці эпіграфа да «Новай Сафіёўкі» заключныя словы з паэмы «Сафіёўка» С. Трэмбецкага:

Lecz to miejsce, Zofijo, więcej zdobisz sama,
Podobniejsza niebiankom niż córkom Adama,
A póki między rodem ludzkim raczysz gościć,
Pół świata czoić cię będzie, drugie pół — zazdrościć [6, с. 46].

Да якіх дадаў:

A ja bym może tak odmienić:
I póki świat ten miski zatrzymać cię zdola,
W niebie się nie doliczą jednego anioła [5, с. 347].

Ва ўступе паэт аддаў належнае С. Трэмбецкаму («*Twojego rzeźba pędzla, ahy w godnym runie // Rozrzucić jej po świecie łube seksu imię*» [5, с. 348]), але ў той жа час падкрэсліў сваю і Зосіну маральную перавагу:

A to zawsze mieć będę pierwszeństwo przed tobą,
Żem krwawą pracą żyjąc i własną chudobą,
Nigdy dwustronnym czuciem duszy mej nie skaził
I nigdy z niskim czołem w panski dwór nie włożył.
A ta, której chce wzdzięchny ogródek opiewać,
Nigdy nie mogła Boga występkom rozgiewać [5, с. 348].

Яшчэ адным пунктам супрацьпастаўлення з яўляюцца заўважаны ў назвах твораў аб'екты апісанняў — экзатычны парк «Сафіёўка» графаў Патоцкіх у Тульчыне і «новая Сафіёўка» — віленскі садок Зосі Малеўскай, каханай Я. Чачота. Наколькі значным быў кантраст, сведчаць наступныя факты: стварэнне парка «Сафіёўка» працягвалася з 1796 па 1805 г. і каштавала С. Патоцкаму 15 мільёнаў злотых, была задзейнічана праца некалькіх тысяч прыгонных. Людвік Метцэль, аўтар тапаграфічных і архітэктурных работ, вышэйшай з заходніх краін мармуровыя скульптуры і гідраўлічныя машыны, а рэзкія віды дрэў і кветак — з Турцыі. Усе аб'екты парку мелі антычныя назвы, запазычаныя з грэчаскай міфалогіі, пазней яны былі забытыя ў сувязі з пераходам пасля паўстання 1830—1831 гг. права валодання паркам ад нашчадкаў Патоцкіх да Расійскай кароны [3, с. 74]. У той жа час садок каханай Зосі не мае такой пампезнасці, пазбаўлены арыстакратычнай пыхі:

Witaj, skromny przybytku naszej flory!

Gdzież tu pyszne są drzewa? gdzie roślin wybory?

Gdzie zamorskie i spiekłej Afryki mieszkance <...>

Nie ma śladu przyniosu, wszystko bez wytworu,

Bo to jest obraz pani duszy i humoru [5, с. 348].

Як слушна сцвярджае І. Бурдзялёва, у садку яго каханай «паэт бачыць праекцыю прыроды і вёскі, якія па сентыменталісцкай традыцыі супрацьстаць гораду. Садок Зосі Малеўскай у Вільні. Абагрэты святлом інтымных успамінаў, кантрастуе са светам цывілізацыі, ад якой варта ўцякаць да сапраўдных каштоўнасцей прыроды» [1, с. 29]:

Tam huk karet do ziemi duszy nie przybije,

Tam się nie będziesz pytać, czyj wóz? konie czyje?

Ale wszechmocność Boga z każdej widząc strony,

Do nieba myślą wleciesz od kwiatu korony.

Szukać posadki tęczu i wiecznej mądrości [5, с. 351].

Таму паэт жадае Зосі як найчасцей бываць на прыродным улонні, у сваім садку, каб мець магчымасць узвысіцца над паўсядзённасцю і адпачыць душой, падумаць пра вечнае. Варта заўважыць, што пры адлюстраванні прыроды С. Трэмбецкі пераважна карыстаецца антычнай вобразнасцю, у той час як Я. Чачот ідзе па шляху злучэння антычнага і хрысціянскага пачаткаў: у тэкст «Новай Сафіёўкі» неаднаразова ўводзіцца згадка пра райскі сад. Шчасце Эдэмскага саду можа быць адноўлена праз здабыццё свабоды і ўнутранай гармоніі чалавечай душы.

У адрозненне ад паэмы С. Трэмбецкага, дзе галоўным быў паказ значэння роду графаў Патоцкіх і дзівоснага характа іх экзатычнага парку, стрыжнем Чачотавага твора з яўляюцца асабістыя ўспаміны.

Pamiętasz, jak zbierałem agrest, choć tak kole!
I dłoń moją zwyczaję znosić ostre dole.

Nie zbierałbym nikomu, chyba wam i sobie,

Lecz zbierałem, bom ciebie wyręczał w tej dobie.

Dowód błahy, że krwi nie szkoda dla ciebie,

Którą tylko Ojczyźnie oddałbym w potrzebie [5, с. 350].

Памярджонне аўтэнтычнасці таго фрагменту знайдзем у лісце Францішка Малеўскага да Яна Чачота ад 15/27 мая 1823 г.: «Бегай за Зосай па садку, каліся, збіраючы для яе агрэст, спявай, разважай...» [4, с. 223].

У іншым месцы паэт узгадвае:

Jednak, może na takie niepamiętna czary,

Tomaszowi z ogródka swego dała dary.

Jej bukiet czarodziejską poił go wonnością

I jeszcze tego kwiatu oddycha słodkością [5, с. 349].

Той букет апісаў Тамаш Зан у лісце да Марыі Путкаммер ад 15/27 верасня 1823 г.: «Тады Зося падбегла да мяне і падала букет з найпрыгажэйшых, найдарабнейшых, наймілейшага паху кветак, вельмі густоўна ўкладзены» [4, с. 333].

Усё гэта ўпэўнівае, што Я. Чачот кіраваўся не фантазіямі, а абшпіраўся на канкрэтныя жыццёвыя факты. Да такіх фактаў трэба аднесці і выразныя апазіцыі на зняволенне, у якім і быў створаны гэты твор:

A u nas jak mnich jaki w ściślejszym zakonie,

Musi siedzieć za kratą jak w szklanym wazonie [5, с. 349].

Такім чынам, Я. Чачот у творы «Новая Сафіёўка» плённа працягвае традыцыі сваіх папярэднікаў, якія працавалі ў жанры апісальнай паэмы (Дж. Томсана, Ж.-Ф. Сен-Ламбера, Ж. Дзілія і інш.), але ў першую чаргу пры аналізе твора варта ўлічваць уплыў С. Трэмбецкага, які выкарыстаў форму апісальна-дыдактычнай паэмы для апявання экзатычнага парку «Сафіёўка» графаў Патоцкіх у Тульчыне. Сад у паэме С. Трэмбецкага адлюстроўвае класіцыстычны светалогляд, уражвае знешняй прыгажосцю, веліччу, выводзіць на першае месца прыроду, але не мае глыбокага псіхалагічнага зместу і таму стаілае чытача аднастайнасцю. У аснову Чачотавай «Новай Сафіёўкі» пакладзены прыныты натуральнасці, нязмушанасці, твор пабудаваны ў форме даверлівай размовы, якая дазваляе чытачу за самымі на першы погляд звычайнымі рэчамі ўбачыць іх глыбіню і адчуць сувязь са светам аўтарскіх перажыванняў, са светам чалавечай душы. Твор пазначаны глыбокай эмацыянальнасцю і лірыка-суб'ектыўным характарам, рэальнасць успрымаецца праз асобу лірычнага героя з яго складаным унутраным светам.

Літаратура

1. Бурдзялёва, І. А. Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры XIX — пачатку XX стагоддзяў: майстры, плыні, традыцыі. Курс лекцый / І. А. Бурдзялёва. — Мінск, 2009.
2. Вережбовский. История польской литературы. [Б. м.], [Б. г.].
3. Фадеева, Т. М. Две Софии и Пушкин. Истоки вдохновения «Бахчисарайского фонтана» / Т. М. Фадеева. — Симферополь, 2008.
4. Archiwum Filomatów: Korespondencya Filomatów / wydał J. Czubek. T. 5: 1823. — Kraków, 1913.
5. Czeczot, J. Nowa Sofiówka / J. Czeczot // Roczniki Humanistyczne. — T. 5. — 1954–1955. — S. 347–354.
6. Trembecki, S. Sophiowka. Poeme polonais, traduit vers francais par le comte de Legarde / S. Trembecki. — Vienne, 1815.
7. Zgorzelski, Cz. «Nowa Sofiówka» / Cz. Zgorzelski // Roczniki Humanistyczne. — T. 5. — 1954–1955. — S. 341–346.
8. Świrko, St. Z Mickiewiczem pod rękę, czyli Życie i twórczość Jana Czeczota / St. Świrko. — Warszawa, 1989.

Tomasz Wielg (Opole, Polska)

TWÓRCZOŚĆ ULADZIMIRA KARATKIEWIČA I JEJ ZWIĄZKI Z LITERATURĄ EUROPEJSKĄ

Uładzimir Karatkievič, zmarły w roku 1984 białoruski poeta i prozaik, był jednym z najwybitniejszych talentów pisarskich w historii literatury swojego narodu. Pisarz o szerokim spektrum zainteresowań, najbardziej znany jako autor powieści historycznych, był także doskonałym dramaturgiem, scenarzystą, krytykiem literackim, historykiem, tłumaczem a także ze wszelkich miar utalentowanym poetą.

Karatkievič urodził się w 1930 roku w Orszy na Witebszczyźnie. Swoje spotkania z literaturą rozpoczął od wydania zbiorów poezji, jednak w pełni jego talent pisarski ujawnił się dopiero w utworach prozatorskich, dopiero jego powieści historyczne dają bowiem możliwość poznania pisarza o niespotykanym we wcześniejszej literaturze białoruskiej locie, posiadającym umiejętności przekazywania w literaturze nieprzemijających wartości humanistycznych. Motywy antyczne, biblijne i legendarne przeplatają się w twórczości Karatkieviča z historycznymi wydarzeniami, filozoficznymi rozważaniami, z głębokimi humanistycznymi przemyśleniami o miejscu, roli i znaczeniu kultury i literatury dla rozwoju każdej jednostki i całego społeczeństwa.